Duško Petrović, University of Zagreb, Croatia

Posrnuli suverenitet? Dva slučaja posrnuća suvereniteta nacije države na primjeru Hrvatske

Abstract: Waning Sovereignty? Two Examples of Waning Sovereignty in the Case of Croatia

Drawing from two historical examples from Croatia, the author examines Wendy Brown's thesis about waning sovereignty in the contemporary globalized world. In both cases, the author confirms Brown's thesis. But in order to further examine the thesis about waning sovereignty in the contemporary world, the author identifies what he calls the contemporary signs of waning sovereignty. Then he calls the reader to find these signs in his/her social environment.[1]

Keywords: sovereignty, nation-state, post-Westphalian international order, globalization, state of exception, border zones

1. Uvod

Suvremeni globalizirani svijet mjesto je djelovanja dviju naizgled isključujućih tendencija: „logike stvaranja moći u globalnoj mreži i logike udruživanja i zastupanja u specifičnim društvima i kulturama" (Castells 21); nadnacionalnog političkog i ekonomskog univerzalizma, kojeg na različite načine zastupaju liberali i neoliberali, kozmopoliti, humanitarci i politički aktivisti, te partikularnog i lokalnog nacionalizma, suverenizma i tradicionalizma (Brown 20).

Ako te dvije tendencije izrazimo prostornom i procesnom logikom, može se reći da u globaliziranom svijetu istodobno možemo detektirati društveno otvaranje prema prostorima tokova i zatvaranje u ograničene prostore mjesta (Castells 21); proces deteritorijalizacije ekonomskih,

kulturalnih i političkih praksi, ali i istodobni proces reteritorijalizacije društvenog djelovanja; prelaženje, nadilaženje, zaobilaženje različitih barijera i granica, kao i umnožavanje tih istih barijera i granica uz postavljanje kontrola, sigurnosnih mehanizama i provjera (Brown 20).

Navedene suprotstavljene tendencije možemo primijetiti na različitim poljima društvenog djelovanja kao i u specifičnim politikama. Tako na primjer, ako razmatramo dominantne migracijske politike usmjerene prema različitim grupama ljudi u pokretu čiji se status s pozicija dominantnih međudržavnih politika smatra iregularnim,[2] može se zapaziti slična paradoksalna tenzija između načelne i prakticirane otvorenosti te sigurnosnog opreza koji usmjerava društvena djelovanja k zatvaranju društvenog prostora; humanitarne sućuti koja se prakticira bez obzira na granice i sigurnosne represije koje nameću nove i utvrđuju stare granice. Ta tenzija između dviju isključujućih tendencija bila je javno vidljiva za vrijeme tzv. europske izbjegličke krize 2015. i 2016. godine (Petrović, Izbjeglištvo). U navedenom razdoblju neke su države, kao npr. Švedska i Njemačka, javno zastupale otvorenost i solidarnost prema migrantima i izbjeglicama na humanitarnoj osnovi. Principom humanitarizma nadahnuti su bili i građani drugih europskih država, koji su često samoinicijativno pozivali na solidarnost i prakticirali je s nadolazećim grupama ljudi, zalažući se za otvaranje granica i primanje što većeg broja ljudi. Usporedo s javno iskazanom i prakticiranom humanitarnom otvorenošću, medijima su se širile slike grupa ljudi koji prelaze granice europskih država, neizravno pokazujući da su se granice privremeno urušile. Odgovor pojedinih europskih država i institucija EU-a bio je pokušaj kontroliranja i upravljanja transnacionalnim i interkontinentalnim kretanjem ljudi. U tu svrhu aktivirali su se i pojačali već postojeći mehanizmi graničnih kontrola „tvrđave Europe" i stvorili su se novi.

Zanimljivo, i na tom polju društvenog djelovanja mogu se primijetiti paradoksalne, proturječne tendencije.

S jedne strane, kao što su istraživači europskih graničnih politika i praksi zamijetili, granice tvrđave Europe – „za razliku od neprobojnih zidina neke imaginarne tvrđave – porozne su i, promjenjive, selektivno restriktivne, disperzirane, a ne samo stameno – obodne" (Hameršak i Pleše, „Zarobljeni u kretanju" 9). One ne slijede logiku čvrstih, neprobojnih, obodnih zidova koji ograđivanjem produciraju, doduše nikada u potpunosti uspješno, jedan ograničeni, zatvoreni teritoriji snažno sugerirajući njegovu suverenost, cjelovitost, nedjeljivost, homogenost, kontigvitet prostora i

društvenog poretka te jasnu i nedvosmislenu podjelu na unutrašnji i vanjski prostor. One posjeduju fluidnu, promjenjivu geometriju jer „nastaju u međudjelovanju praksi, taktika i strategija osoba u migraciji, pravne regulative, političkih i drugih dogovora, vojnih i policijskih snaga, tehnologije, medija i javnog mnijenja" (Hameršak i Pleše, „Zarobljeni u kretanju" 9). Stoga se za razliku od čvrstih, trajnih, prostorno smještenih, obodnih granica jasno omeđenog i ograničenog teritorija „neprestano premještaju, uspostavljaju i ukidaju, napuštaju i utvrđuju, materijaliziraju i dematerijaliziraju te se u ideal-tipskom obliku međusobno poklapaju, nadopunjuju i potiru. Zalazeći duboko u državne teritorije ili ih višestruko nadilazeći, te difuzne i stratificirane granice oblikuju neku vrstu stalno promjenjive zastrašujuće žive klopke za nepoželjne" (Hameršak i Pleše, „Zarobljeni u kretanju" 9).

Navedene granične politike i materijalizirane prakse EU-a instruktivno je razmatrati u odnosu na teritorij Unije definiran tzv. Šengenskom granicom, koja funkcionira kao eksterna (obodna) granica središnjih zemalja Europske unije (Hameršak i Pleše, „Zarobljeni u kretanju" 11). Postojanje eksternih granica može navesti na pomisao da se u unutrašnjosti radi o jednom, jedinstvenom i homogenom prostoru, koji je granicama jasno odijeljen od vanjskog prostora. No kao što sam već sugerirao, aktualne granične politike i prakse mnogo su složenije i raznolikije od takve monokromatske predodžbe, obično rezervirane za prostor ideal-tipske nacije države. Ako se njihova dinamika funkcioniranja i izgradnje usporedi s predodžbom o jednom homogenom, „europskom" prostoru ograđenom istovrsnom, obodnom, „šengenskom" granicom, mogu se detektirati dva prostorna smjera širenja granica – jedan izvan teritorija Unije omeđenog šengenskom granicom i jedan unutar tog prostora. Prvi se vezuje za pojam eksteritorizacije granica, koji podrazumijeva njihovo umnažanje i premještanje daleko izvan teritorija Unije, šengena, pa i Europe (Hameršak i Pleše, „Zarobljeni u kretanju" 12), a drugi uz pojam interiorizacije, „uvlačenja i disperzije" granica u unutrašnjost teritorija Unije. Takve uvučene i disperzirane granice najčešće se zamišljaju ne po modelu jedne, prostorno locirane linije, nego kao „arhipelag raspršenih točaka, od kojih je svaka manifestacija granice" (Rahola cit. u Hameršak i Pleše, „Zarobljeni u kretanju" 13).

S druge strane, tijekom europske izbjegličke krize nisu se aktivirale samo fluidne, promjenjive i nevidljive granice, nego i čvrste, vidljive, obodne, koje su potvrđivale i evocirale negdašnje

nacionalne granice, i zatvoren, cjelovit, homogen prostor nacije države. Naime, krajem 2015. i početkom 2016. godine moglo se svjedočiti podizanju i izgradnji barijera, ograda i žilet-žica na granicama koje dijele Hrvatsku i Mađarsku, Sloveniju i Hrvatsku, Austriju i Italiju te Austriju i Sloveniju. Također, u tom razdoblju aktivirane su pojedinačne nacionalne granice u formi graničnih kontrola i provjera na obodima nacionalnih teritorija, gdje su se prije uvođenja zajedničkih graničnih politika EU-a nekada provodile redovne granične kontrole.

Imajući u vidu ranije eksplicirane proturječne društvene tendencije u suvremenom globaliziranom svijetu, može se postaviti pitanje kakva je sudbina još uvijek postojećeg nacionalnog suvereniteta? Biva li on ponovno oživljen i potvrđen dijalektikom globaliziranog svijeta ili se radi o njegovoj nepovratnoj eroziji i nestajanju? Ova pitanja s pravom se mogu postaviti imajući u vidu reakcije nekih nacionalnih država tijekom europske migrantske krize, koje su na pojačan dolazak migranata reagirale ponovnim iscrtavanjem granica nacionalnih država izgradnjom krutih i vidljivih barijera i reaktiviranjem graničnih kontrola na obodima teritorija nacionalnih država, čime su fizički i simbolički potvrdili i, u doslovnom smislu, utvrdili svoj nacionalni prostor. Te prakse sugeriraju da je, osim pokušaja kontroliranja transnacionalnih i međukontinentalnih kretanja, istovremeno možda riječ i o svojevrsnoj obrani i potvrdi nacionalnog suvereniteta.

Postavljajući slično pitanje, Wendy Brown tvrdi da je izgradnja zidova, barijera, žičanih ograda na obodima teritorija nacionalnih država znak slabljenja suvereniteta nacije države u globaliziranom svijetu, kao i znak da se nalazimo u nekakvom postwestfalskom poretku, interregnumu, u kojem, reći će Brown, princip suvereniteta nije više vladajući, ali još uvijek postoji (21).[3] Ona zaključuje da je u suvremenom svijetu došlo do razdvajanja suvereniteta od Države i političkog. Države i dalje funkcioniraju kao nesuvereni akteri često služeći ekonomskoj racionalnosti ili nasilju legitimiranom religijom (Brown 23). Reći će Brown, suverenitet se preselio u Kapital i Religiju, koji djeluju bez utvrđene jurisdikcije i prethodno utvrđenog prostornog ograničenja (63–65).

U nastavku teksta neću se služiti njezinom cjelokupnom teorijskom eksplikacijom slabljenja suvereniteta, nego ću iskoristiti dio koji govori o neposrednim efektima izgradnje zidova na status suvereniteta kako bih definirao ono što nazivam općim znakovima posrnuća suvereniteta.

Ako prihvatim tezu da suverene nacije države više nisu dominanti akteri u globaliziranom svijetu, ako ne provode svoje politike na suveren način, braneći i čuvajući vlastiti suverenitet, bilo bi

korisno definirati morbidne znakove koji ukazuju na slabljenje njihova suvereniteta. Jer možda je riječ o iluziji istraživača, i nekakvom trenutnom subjektivnom osjećaju nemoći određenog broja građana nacije države koji onemogućava stvaranje jasnije predodžbe trenutnog stanja. Pitanje pronalaska znakova postaje akutno u situacijama kada naizgled dosta lako možemo pronaći znakove koji govore u prilog suprotnoj tezi. Ranije navedeno ponovno utvrđivanje i potvrđivanje teritorija suverenih nacija država u trenucima krize naizgled ukazuje na to da suverenitet nacije države oživljava i da se vraća na velika vrata u arenu međunarodne politike. Također, u analitičkom smislu mudrim se čini opet vratiti u periode koji su percipirani kao društvena kriza ili izvanredna situacija jer se tada, po uvriježenom mišljenju, najjasnije očituju politike s obilježjima suvereniteta.

2. Znakovi posrnuća suvereniteta nacije države

U ovom poglavlju tematizirat ću primjetne i manje primjetne znakove slabljenja suvereniteta.

Kao što sam u uvodu naveo, u primjetne znakove slabljenja suvereniteta u suvremenom svijetu već spomenuta Brown ubraja izgradnju i postavljanje krutih barijera, žica i zidova na obodima teritorija nacionalnih država.

Ona se suprotstavlja uobičajenom mišljenju da se instalacijom zidova na obodima nacije države utvrđuje i štiti teritorijalni integritet države, a samim time i njezin suverenitet. Po njezinu mišljenju barijerama i zidovima reafirmira se naprosto popularna predodžba o jednom suverenom, zatvorenom, neprobojnom i homogenom teritoriju. Brown stoga smatra da su ti zidovi, u stvari, izraz nemoći suvereniteta i da je njihova funkcija zapravo simbolička – da pruže lažnu sigurnost i ponovo iscrtaju imaginarne granice jednog zatvorenog svijeta koji više efektivno ne postoji. U tom smislu barijere i zidove možemo pojmiti kao znakove slabosti teritorijalne nacije države koja, u konačnici, ne može kontrolirati transkontinentalna kretanja ljudi.

Nadalje, važno je istaknuti da Brown tvrdi da se zidovi podižu kao preventivne barijere protiv postnacionalnih, transnacionalnih i subnacionalnih aktera, koji svojim formalnim karakteristikama, prostornim i strukturalnim, ne odgovaraju ideal-tipu nacije države. Zidovi su postnacionalne barijere na nacionalnim granicama podignute zbog djelovanja različitih „nesuverenih" transnacionalnih

aktera (Brown 21) – u slučaju tzv. europske izbjegličke krize zbog djelovanja migranata. Također, po mišljenju Brown, zidovi ne ispunjavaju ulogu zbog koje su napravljeni i izazivaju efekte koji nadilaze izvornu svrhu. Oni, na strukturalnoj razini, ne otklanjaju društvene procese koji bi trebali biti reducirani ili potpuno uklonjeni njihovim postavljanjem (konflikte, migracije). Zidovi ne nude ni naznaku nekakvog rješenja kojim bi se ti procesi u budućnosti otklonili. Napravljeni su, uglavnom, kao privremena rješenja u izvanrednim okolnostima, a koja su zatim postala trajna. Štoviše, zidovi su u stvari nekakva trajna priručna pomagala kojima se suspendiralo političko rješenje koje bi uključivalo upotrebu legalnih i disciplinarnih državnih praksi.

Zidovi su izazvali društvene efekte koji su nadišli njihovu zamišljenu namjenu. Tako iako su postavljeni da bi, na primjer, zaustavili izvanzakonske, iregularne migracije, njihovim postavljanjem dogodilo se upravo suprotno – doprinijelo se nastavku i širenju izvanzakonskih djelovanja. Naime, barijere i zidovi najčešće ne zaustavljaju migracije, nego ih samo preusmjeravaju, prisiljavajući migrante da koriste putove i staze koje je teže kontrolirati ili da koriste usluge grupa koje se bave krijumčarenjem ljudi itd.

Općenito govoreći, budući da se postavljanjem zidova i barijera suspendira političko rješenje koje bi uključivalo korištenje pravnih mehanizama, te budući da se njima ne zaustavljaju procesi zbog kojih su postavljeni, nego ih se u praksi potiče, zidovima i barijerama u stvari se kodificira i ustaljuje izvanredno stanje na granicama koje, budući da nije više privremeno, u konačnici erodira pravne norme i stvara nered. Nadalje, autori koji se pisali o društvenim praksama oko zidova primijetili su da se, na primjer, u njihovoj blizini događa diseminacija suverenih prerogativa i državnog decizionizma na druge, nedržavne aktere i organizacije, kao i fuzija državnih i paradržavnih organizacija (Brown 80–105).[4] Primijetili su također da se pri tome briše razlika između vojnog, policijskog i civilnog djelovanja, pri čemu udruge građana žele preuzeti ulogu i funkcije vojske i policije. Drugim riječima, razne skupine građana preuzimaju ulogu državnih organa vojske i policije, a usporedo s tim državni organi sve više prakticiraju provođenje nezakonitih, kriminalnih aktivnosti kršeći zakone. Sve navedene prakse doprinose slabljenju suvereniteta nacije države.

Nakon tematiziranja primjetnih znakova slabljenja suvereniteta, u nastavku teksta bavit ću se manje primjetnim znakovima.

U tom smislu smatram da se može tvrditi da je i u uvodu već spomenuto umnožavanje granica znakovito za posrnuće suvereniteta; i to umnožavanje granica koje istodobno ulaze u unutrašnjost teritorija nacionalnih država, ali i nadilaze te teritorije braneći i omeđujući, ne suverene teritorije nacije države, nego realne i virtualne regionalno određene nadnacionalne prostore – EU-a, zamišljene kršćanske Europe, Zapada itd. Takve granične politike i prakse pokazuju da teritoriji nacionalnih država nisu, u materijalnom i simboličkom smislu, homogeni i nedjeljivi prostori, koji su stabilnim, nepromjenjivim, obodnim granicama nedvosmisleno razdijeljeni na unutrašnji prostor pod suverenom upravom i izvanjski koji to nije. Tim više što zbog penetriranja granica u unutrašnji i izvanjski prostor suverenih država dolazi do zabrinjavajuće erozije pravnog poretka tih država.

O čemu je riječ?

Naime, u ideal-tipskom westfalskom poretku granice su mjesta na kojima se kida veza prostornog i zakonskog poretka države, kao i njezina teritorijalna jurisdikcija. One su i mjesta trajnog izvanrednog stanja na kojima država aktualizira svoj suverenitet zadržavajući pravo da nanovo propita status i identitet osoba koje su se našle na granici. Stoga su granice liminalni prostori u kojima privremeno vlada neizvjesnost oko pravnog statusa i identiteta osoba koje se provjeravaju. Na granicama se ranije stečena prava osigurana zakonom dovode u pitanje.[5] Zbog navedenih razloga poželjno je da granični prostori budu jasno i nedvosmisleno definirani, ograničeni i odvojeni od prostora u kojima je pravni poredak u potpunosti na snazi. Njihovo prostorno širenje,[6] iznenadno pojavljivanje i nestajanje navodi na zaključak da se područje djelovanja suverenih prerogativa te pripadajuća pravna neizvjesnost može prostorno širiti i stapati s prostorom na kojem je zakon nominalno na snazi simulirajući suspenziju zakona obično rezerviranu za izvanredne okolnosti. Suspenzija zakona postaje uobičajena, svakodnevna, a pravo da se suspendira zakon prenosi se na jedan ogranak vlasti – izvršnu – koja aktivno kontrolira granice, i policijski aparat, koji u tom smislu može samostalno djelovati bez odobrenja drugih ogranaka. Prostornim širenjem suverenih prerogativa izvan utvrđenih i propisanih graničnih prostora i njihovim stapanjem s prostorima u kojima je zakon u potpunosti na snazi sve veći broj policijskih službenika dobiva diskrecijsko pravo suverene moći.[7] Na taj način povećava se društvena moć policije i vjerojatnijom postaje improvizacija u policijskom postupanju. Također, povećava se mogućnost za izvanzakonskim i kriminalnim djelovanjem policije, a samim time i države.[8]

Navedeno širenje suverenih prerogativa s pravom može čitatelja navesti na zaključak da se suverena moć države zbog toga ne smanjuje, nego da je to, u stvari, znak njezina uvećavanja.[9] Ja se ipak ne bih priklonio takvom tumačenju iz nekoliko razloga. Naime, iako je vidljivo da normalizacijom izvanrednog stanja širenjem graničnih zona raste relativna moć izvršne vlasti i policije, svi oni koji su se bavili prirodom izvanrednog stanja znaju da se izvanredno stanje uvodi kada je suverena zajednica na ovaj ili onaj način ugrožena.[10] U tom smislu, relativan rast moći izvršne vlasti ukazuje na opću nemoć državnih institucija da, na primjer, zaustave kretanja ljudi preko njihova teritorija. Štoviše, kako sam već naveo, u svom postupanju u tim situacijama državne institucije prisiljene su improvizirati i djelovati izvan svojih organizacijskih načela. One stoga ponekad stvaraju ad hoc strategije i taktike izvan utvrđenih pravila i pravnih okvira ugrožavajući osnovnu funkciju izvanrednog stanja – očuvanje javnog reda i stvaranje povoljne okoline u kojoj se zakon može primjenjivati. Tako je jedna od neželjenih posljedica širenja graničnih zona s ciljem zaustavljanja iregulariziranih migracija nehotično poticanje nejavnih i prikrivenih migrantskih kretanja koja se ponekad provode uz pomoć krijumčara i trgovaca ljudima. Na taj način navedene granične politike i prakse ne potiču stvaranje reda i povoljnih okolnosti u kojima se zakon može primjenjivati, nego nereda – a suverena moć koristeći suverene prerogative potkopava samu sebe.

Također, prenošenje graničnih kontrola u unutrašnjost teritorija često za posljedicu ima uključivanje građana u nadzor i kontrolu granica. Građani svojevoljno ili uz prijetnju policijskom represijom sudjeluju u prepoznavanju, kontroliranju i prijavljivanjem „sumnjivih" ljudi, stranaca, za koje se pretpostavlja da su doputovali iregularnim migrantskim kretanjima. Na ovaj se način prerogativi državne vlasti simbolički prenose na građane potkopavajući ideal-tipsku neovisnost i jedinstvo državnog aparata te posljedično državni suverenitet.[11] U nekim suvremenim demokracijama potkopavanje ideal-tipske neovisnosti, jedinstva i monopola državnog aparata vidljivo je u i pojavi paravojnih i parapolicijskih organizacija, koje patroliraju u područjima uz obodne granice nacija država ili uz zidove podignute na tim granicama.[12] Ovisno o državi njihovo djelovanje i pojava manje se ili više tolerira ili barem izričito ne zabranjuje i sankcionira od strane službenih policijskih snaga. Iako se može činiti da se tako potvrđuje suverenitet nad nacionalnim teritorijem, radi se u stvari o simboličkom prenošenju državnih prerogativa i njihovu slabljenju te slabljenju monopola na nasilje jer građani, često organizirani u naoružane grupe koje simuliraju vojne formacije, sudjeluju

u nadzoru prostora uz službene državne granice „potpomažući" svojim djelovanjem redovne policijske snage. Zaključno se može reći da suvremene granične prakse u kojima se kombinira izgradnja krutih barijera na obodima nacionalnih zajednica kao i umnožavanje graničnih kontrola pa posljedično i granica koje se šire izvan, ali i unutar teritorija nacija država, potkopavaju i slabe suverenitet nacije države. Najvažnija posljedica takvih praksi jesu ustaljivanje i normaliziranje izvanrednog stanja i suspenzije zakona na neodređen vremenski rok, kao i prostorno širenje zona u kojim se događa suspenzija zakona. Uz ustaljivanje i prostorno širenje suspenzije zakona odvija se i usporedni proces diseminacije suverenih prerogativa na građane, udruge građana, parapolicijske i paravojne skupine, koje time slabe i potkopavaju suverenitet države. Sličan proces diseminacije prerogativa događa se i unutar državnog aparata, koji je prisiljen sve više djelovati izvan svojih organizacijskih načela. Posljedica tog procesa jest to da pojedini organi vlasti, da bi dosegli zadane ciljeve, faktično suspendiraju zakon, a sve više njihovih pripadnika dobiva diskrecijsko pravo suverene moći. Na taj se način uvećava relativna moć izvršne vlasti i policije, koja dobiva priliku da djeluje izvan zakonskih procedura i da krši zakone. Ako bih sažeo ovu tezu, mogao bih utvrditi da – usporedo sa slabljenjem suvereniteta raste moć izvršne vlasti i povećava se društvena moć policije.

Nakon definiranja općih znakova slabljenja suvereniteta u nastavku teksta vratit ću se dvama primjerima društvene krize kako bih pronašao znakove posrnuća suvereniteta.

3. Demokratizacijom nasilja protiv suverenosti

U ovom poglavlju vratit ću se dvama primjerima društvene krize, ranije etnografski opisanima i analiziranima, kako bih pronašao znakove posrnuća suvereniteta nacionalne države na primjeru Hrvatske.

Najprije ću se vratiti u vrijeme raspada Jugoslavije i stvaranja novih nacionalnih država na teritoriju bivše federacije, te na etnografski materijal koji sam prikupio i analizirao (Petrović, „Vrijeme bezakonja"), a koji opisuje razdoblje početka rata od 1990. do 1993. godine u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj.

A zatim ću još jednom analizirati politike i institucionalne mehanizme koji su se prakticirali u razdoblju migrantske krize od 2015. do kraja 2016. godine u Hrvatskoj i susjednim državama.

Prepuštanje ne samo simboličkog nego i stvarnog monopola na legitimnu primjenu sile paravojnim, parapolicijskim grupama i građanima koji su, tada, djelovali izvan zakona, uz prenošenje ratnih djelovanja u svakodnevni život i prostore u unutrašnjosti političkih zajednica koji nisu izravno bili zahvaćeni sukobom legitimnih vojnih snaga, bilo je obilježje ratnih sukoba na teritoriju jugoslavenske federacije devedesetih godina 20. stoljeća. Taj fenomen prenošenja suverenih prerogativa na građane nazvao sam demokratizacijom nasilja (Petrović, „Vrijeme bezakonja" 126), o čemu ću nešto više reći u nastavku.

Raspad višenacionalne jugoslavenske federacije u vihoru rata i nastanak novih, nacionalnih, suverenih država navodi na pomisao da nacionalni suverenitet ne samo da ne doživljava svoj kraj i slabljenje, nego da se na velika vrata vratio u arenu globaliziranog svijeta krajem 20. i početkom 21. stoljeća. Tim više što je ondašnji sukob nacionalnih država u nastajanju, u dijelu postjugoslavenske i međunarodne javnosti, bio, i jeste, primarno interpretiran kao međunarodni sukob dviju ili više suverenih nacionalnih država, tj. kao čin ugrožavanja teritorijalnog integriteta jedne države od strane druge, koji je izazvan suparničkim projektima izgradnje nacionalne države. Takvom interpretacijom prizvana je ideal-tipska predodžba modernog ratnog sukoba, kao sukoba dva suverena i teritorijalno cjelovita entiteta, pri čemu je jasno uspostavljena razlika između unutarnjeg i vanjskog nasilja, policijskog i ratnog nasilja, legitimnog i nelegitimnog, odnosno kriminalnog nasilja. Jer „za razliku od svojih tradicionalnih parnjaka, moderni društveni poreci čvrsto odvajaju rat od drugih oblika kolektivnog nasilja" (Malešević 141), a „moderne nacije-države, pak, stekavši gotovo univerzalan monopol na legitimnu upotrebu sile, mogu bezostatno nadzirati i s pomoću policije održavati red na svojem teritoriju i tako postići da bude izvjesno i očito što je vanjsko, a što unutarnje nasilje" (Malešević 141).

To je podrazumijevalo: pacifikaciju unutarnjeg prostora nacije države posredstvom kriminalizacije svih oblika nasilja osim onih koje legitimira država te eksternalizaciju nasilja do obodnih granica nacija država, na kojima je država zadržala pravo da bez posredovanja zakona nasilno djeluje i odmjerava snage na linijama razgraničenja vodeći ratne operacije, često visokog intenziteta. No

kako sam ranije pokazao (Petrović, „Vrijeme bezakonja"), ratna stvarnost na teritoriju jugoslavenske federacije bila je mnogo složenija i nije odgovarala toj ideal-tipskoj predodžbi.

Na teritoriju tadašnje federacije u to se vrijeme linija razgraničenja prijatelj neprijatelj prije svega povlačila na temelju etničkog identiteta[13] koji, smatralo se, naizgled može postojati neovisno, onkraj ili „iznad" državno-pravnog određenja, teritorija i javne vlasti, i koji čak zadire duboko u privatni, obiteljski život i osobnost pojedinca. Iz tog su razloga etnička neprijateljstva uvjetovala raspad ne samo jugoslavenske federacije, nego i dezintegraciju tkiva pojedinih republika, gradova, kvartova, susjedstava, pa čak i osobnih odnosa![14] Radilo se o politizaciji etničkih identiteta, tj. stvaranju novih političkih etniciteta procesom etnicizacije (Dragojević). Ključni aspekt procesa etnicizacije bio je etnicizacija svakodnevnog života – grupiranje ljudi po etničkoj osnovi na radnim mjestima, u školama, naseljima, kvartovima itd. Dakle, širenje samog procesa etnicizacije s nacionalne razine na subnacionalnu, lokalnu razinu svakodnevnih odnosa. Proces etnicizacije na lokalnoj razini uključivao je isključivanje umjerenih ljudi, proizvodnju granica i korištenje ciljanog nasilja protiv civilnog stanovništva kao političke strategije (Dragojević 26). Ovi tipovi djelovanja proizveli su „amoralne zajednice" (Dragojević 25) u kojim je nasilno djelovanje protiv pretpostavljenih etničkih neprijatelja bilo aktivno ili prešutno podržavano od strane građana u lokalnoj zajednici. Ja sam ovaj fenomen opće podrške nasilnom djelovanju protiv dojučerašnjih sugrađana nazvao demokratizacija nasilja, pri čemu je demos, tada uglavnom definiran etnički, bio pozvan i ohrabrivan od strane političkih elita da sudjeluje u ciljanom nasilju protiv svojih sugrađana. Zbog opće potpore, demokratizacije, nasilno djelovanje kapilarno se širilo društvenim poljem očitujući se na različite načine. Ono nije uključivalo samo fizičko nasilje i ubojstva, nego i uništavanje imovine, nezakonite deložacije iz stanova, nezakonite otkaze na radnom mjestu, kao i „mekano" socijalno nasilje – zastrašivanje, ostracizam, ponižavanje itd.

Nasilno djelovanje na taj je način postajalo normom društvenog djelovanja proizvodeći stanje društvene anomije. Mnogi su građani, kako u ratnim zonama tako i izvan njih, to stanje isprva iskusili kroz raspadanje poretka javnog reda i mira, ali i kroz gubitak monopola države na nasilje i kažnjavanje. Za većinu koja je proživjela i preživjela raspad Jugoslavije i stvaranje novih država takva je društvena situacija bila sasvim novo i nepoznato iskustvo.

U konačnici je utjecaj takvog stanja na logiku djelovanja državnog aparata i njegov suverenitet bio poguban jer je bespravno i nelegalno djelovanje zarana postalo njegovim sastavnim dijelom.

Kako bi čitatelji dobili predodžbu o kakvoj je vrsti nasilja riječ, za potrebe ovog rada izdvojit ću dva primjera iz Splita, koji se temelje na kazivanjima građana koji su bili žrtve „demokratizacije nasilja".

U Splitu su se u drugoj polovici 1991. godine najprije počeli uništavati objekti „nepodobnih" vlasnika. Uništavani su kafići, trgovine, radionice i kuće vlasnika za koje se znalo ili smatralo da su Srbi, Crnogorci i/ili, još općenitije, neprijatelji (Bačić; Jurišin).[15] Slučaj poznatog splitskog ugostitelja Miroslava Bogdanovića, javno dostupan u zbirci Osobna sjećanja udruge Documenta, zorno pokazuje o čemu je riječ. Ovaj je ugostitelj trpio nasilje različitih grupa već od sredine 1991. godine pa sve do 2013. godine, kada je s njim napravljen intervju. U razdoblju masovnih protesta protiv JNA, koji su kulminirali okupljanjem većeg broja građana ispred zgrade Banovine u svibnju 1991. godine, veći broj ljudi pokušao je provaliti u njegov restoran i demolirati ga.[16]

„Zavladao je strah. I nesigurnost. To je jedno vrijeme kada ljudi polude, kad izgube sve kriterije, i kad se svakome prebrojavaju krvna zrnca i kad svatko svakoga smatra neprijateljem. Naravno, tko je suprotne nacionalnosti", govori u razgovoru Bogdanović. Dva puta u restoran mu je bačena bomba, nekoliko su mu puta prijetili i više ga puta pretukli. Meta napada bio je prvenstveno zato što mu je otac bio Srbin. „Svatko tko je bio ugledan bio je na odstrelu. Pogotovo tko je imao kriva krvna zrnca", posvjedočio je u intervjuu Bogdanović. Prva stepenica bila je njegov restoran Stefanel. „Tu su se izredali svi od ove solinske ustaške bojne, pa do ne znam kojega prvoborca. Svi su dolazili doli. Milijun puta su mi uperili pištolj. Milijun puta sam morao dokazivati da nisam Srbin, da nisam neprijatelj. Jednostavno, sva tvoja ljudska prava. Svaka budala u ovom gradu ima veća prava nego ti. Na osnovu svoga hrvatstva imao je pravo da te maltretira, da tlači", ispričao je Documentinim istraživačima Bogdanović.

Moj dobar poznanik,[17] kojega ću nazvati Petar, tada srednjoškolac u Splitu, u pisanom mi je intervjuu potvrdio pojedine Bogdanovićeve navode:

Ovako, što se detonacija tiče, ja se sjećam da je svaku večer po gradu odjekivala jedna-dvije. Kad je negdje puklo, znalo se zbog čega. Tko god je bio malo utjecajniji Srbin, Crnogorac ili komunist, njega su imali na meti. Moji s očeve strane su pravoslavci... Moj otac u to je vrijeme imao

mehaničarsku radionicu i još jedan prevozнички posao s nekoliko kamiona šlepera. Ništa puno, ali u to vrijeme imali smo dobar život. Početkom rata označili su ga kao neprijatelja zbog upravo napisanog razloga. Od tada su počeli problemi. Dolazila nam je policija u pretres stana, dvaput podmetnut dinamit ispred radionice.

Kao što je razvidno iz ovih dvaju kazivanja, Bogdanović i otac moga kazivača označeni su neprijateljima samo zato što su označeni etničkim Srbima. Njihov pretpostavljeni etnički identitet, a ne njihovo djelovanje, bilo je dovoljno da ih se okarakterizira „protivnicima režima" i u ondašnjem kontekstu njihovo je pretpostavljeno srpstvo dostajalo da im se suspendiraju temeljna građanska prava, da ih se bez valjanog razloga sumnjiči i da ih se izloži nasilju različitih, više ili manje organiziranih grupa, pa čak i službenih državnih organa, kao što su vojska ili policija.

Štoviše, status etničkog neprijatelja izbacivao je pojedince iz političke zajednice i djelomično im suspendirao građanska prava, dok je posjednik većinske etničke pripadnosti postajao suveren, onaj koji je iznad zakona, i imao je pravo arbitrarno primjenjivati silu. Nasilnike je upravo njihovo, kako Bogdanović kaže, pretpostavljeno hrvatstvo smještalo u zonu iznad zakona. Ti su pojedinci imali pravo na nasilno djelovanje prema etničkim Drugima bez straha od posljedica i mogućih zakonskih sankcija. Na taj se način odnos neprijateljstva i pripadajuća mu suspenzija zakonskog poretka s ruba političke zajednice preselila u njezino središte, na razinu svakodnevnih civilnih odnosa.

Također, činjenica da je etnička pripadnost označena nejasnim pojmom „hrvatstvo" (ili „srpstvo", itd.) bila snažnija od zakona, a ponekad i od državnog aparata, ide u prilog tezi da je nasilje koje je bilo legitimirano tom pripadnošću izravno ugrozilo, a ne ojačalo suverenitet države. Suverena država naklonila se etničkom identitetu priznavši njegovu nadmoć.

Naime, u ideal-tipskoj predodžbi odluku o tome tko je neprijatelj može donijeti predstavnik suverene političke zajednice, koji zatim može proglasiti izvanredno stanje. U izvanrednom se stanju zakonski poredak privremeno suspendira kako bi se ponovno uspostavili „normalni" odnosi u kojima zakon jedino i može pronaći svoju primjenu. Suveren tada „upreže" državni aparat i organe radi uspostave reda, ne bi li osigurao život i normalizaciju društvenih odnosa. Važno je istaknuti da, premda se u izvanrednom stanju zakon suspendira, red ipak prevladava. Taj red u stvari čuva zakon – jer ne dopušta razvitak kaosa. Za razliku od takve interpretacije, u ovdje se

opisanim slučajevima linija razgraničenja prijatelj – neprijatelj, kao i de facto suspenzija pravnog stanja, prije svega povlačila na temelju etničkog identiteta. Na taj se način poticalo stvaranje „kaosa", preciznije, neobičnog hibridnog stanja u kojem zakoni postoje, oni dakle nisu izrijekom suspendirani, ali svejedno se ne provode. Nezakonito je nasilno djelovanje jednostavno „premrežilo" prostor pod kontrolom države remeteći javni red i mir.

Posljedice takvoga stanja za samu su logiku suvereniteta države i djelovanja državnog aparata, koja iziskuje osiguranje monopola nasilja na jednom teritoriju, očuvanje reda i mira, osiguranje i provedbu djelovanja u skladu sa zakonom, dakle, očuvanje općeg interesa, bile pogubne. Državni se aparat „etnizirao" jer je popustio pred etničkom identifikacijom, koja je odnijela prevlast i koja je unutar teritorija pod kontrolom hrvatskih vlasti vršila podjelu na one unutra i one izvan – neprijatelje. Iz tog je razloga njegovo djelovanje u prostornom smislu postalo heterogeno i fragmentarno. Drugo, monopol na nasilje prepušten je raznim, manje ili više organiziranim, skupinama, ili je pak nezakonito nasilje provodio sam državni aparat vođen etno-nacionalnim principom i selektivno zaobilazeći pravne procedure. Treće, prerogativ suverena za borbu protiv neprijatelja prenesen je na neformalne skupine i građane „ispravne" etničke pripadnosti, oduzimajući suverenitet državnom aparatu.

4. Znakovi posrnuća suvereniteta na balkanskom izbjegličkom koridoru 2015./2016. godine

Kako bih potražio znakove slabljenja suvereniteta, nakon Splita 1991. godine u mislima ću se vratiti u jesen/zimu 2015./2016. godine, kada se na teritoriju Hrvatske odvija masovan prolazak izbjeglica i migranata kroz međudržavno organizirani i koordinirani izbjeglički koridor kojim se nastojalo kontrolirati masovno transkontinentalno kretanje ljudi balkanskom izbjegličkom rutom[18] – od južnih i istočnih granica Unije prema zapadnim i sjevernim zemljama EU-a. Masovno se kretanje od kasnog ljeta 2015. godine do zatvaranja granica u zimu 2016. godine moglo vizualizirati kao kanal koji vodi od Grčke, preko Makedonije, Srbije, Hrvatske, Slovenije, Austrije do granice s Njemačkom (Hameršak i Pleše, „Zarobljeni u kretanju" 16). Na hrvatskoj dionici kanala kretanje je, nakon zatvaranja mađarsko-srpske granice u listopadu 2015. godine, podrazumijevalo ulaske i izlaske izbjeglica na različitim točkama mimo regularnog graničnog režima.

Krajem listopada bilateralnim i multilateralnim dogovorima na najvišim državnim razinama ustanovljava se formalizirani, međudržavno koordinirani izbjeglički koridor, kojim su države na balkanskoj ruti nastojale potpunije ovladati do tada ne sustavno nadziranim kretanjem ljudi. Nakon uspostavljanja koridora na hrvatskoj dionici, slijedom dogovora sa Slovenijom i Srbijom, izbjeglice se nije ostavljalo ni čekalo na zelenim granicama, nego ih se izvanrednom željezničkom linijom direktno prevozilo od Šida, preko kampa u Slavonskom Brodu, do kampa u Dobovi. Uspostavljanjem izvanredne željezničke linije koridor je dobio ideal-tipski oblik kanala koji je bio u potpunosti izoliran od zajednice i okolnog teritorija kojim je prolazio i „uvelike izdvojen u odnosu na njegov pravni sustav, stanovništvo i dr." (Hameršak i Pleše, „Zarobljeni u kretanju" 19).

Taj u prostornom i društvenom pogledu izolirani kanal, kojim se prevozilo ponekad i više od 5000 ljudi dnevno, nastao je kao odgovor na situaciju, koja je od strane predstavnika Vlade i nadležnih institucija percipirana kriznom; te je bio dio strategije i ključna tehnika upravljanja „izbjegličkom krizom", a čime se željelo postići dva cilja: pružiti humanitarnu pomoć pristiglim grupama te odgovoriti na sigurnosne rizike koje, pretpostavljalo se, izazivaju nekontrolirani, iregularni i izvanredni masovni dolasci ljudi u vrlo kratkom vremenu. Koridor je bio mobilna forma (Hameršak i Pleše, „Zimski prihvatno-tranzitni centar" 101) sigurnosno-humanitarnog upravljanja suvremenim migracijama, kojim je nastao poseban prostor izuzet iz okolnog društvenog, ali i, važno je opet naglasiti, zakonskog poretka. Preciznije rečeno, njegov izvanzakonski status ogledao se u činjenici da njegovo formiranje i svrha – humana detencija migranata – kako je u slučaju Slovenije pokazala Neža Kogovšek Šalamon, nisu imali legalno uporište ni u zakonodavstvu Europske unije ni u nacionalnom zakonodavstvu (Hameršak i Pleše, „Zarobljeni u kretanju" 23). Budući da je formiran kao ad hoc sigurnosno-humanitarni odgovor na izvanrednu situaciju, kojim su se de facto suspendirali nacionalni i međunarodni zakoni, predložio sam da se njegov nastanak razumije kategorijama specifičnog izvanrednog stanja – humanitarne izvanrednosti ili humanitarnog izuzeća (Petrović, „Humanitarno izuzeće" 48). Posebnost ovog humanitarnog izuzeća bila je, po mome mišljenju, u kreiranju izvanrednog, izuzetog prostora, koji sam nazvao humanitarnim kako bih naglasio njegov javno proklamiran legitimacijski princip.

U tada zatečenom obliku humanitarni prostor bio je prostor s posebnim statusom onkraj

uobičajenih društvenih i zakonskih okvira s nekoliko bitnih posljedica po teritorije suverenih država kojima je prolazio.

Koridor je naprosto presijecao nacionalne, obodne granice i pripadajuće teritorije suverenih država na balkanskoj ruti formirajući prostor tokova koji nadilazi nacionalne prostore mjesta (Castells 21).

Osim što je presijecao teritorije, on je proizveo i diskontinuitet između poretka i prostora, tj. između onoga što smatramo uobičajenim društvenim poretkom i društvenog prostora. Proizvođenje diskontinuiteta značilo je da su se u koridoru, za razliku od pravila koja vrijede u tzv. normalnom društvenom prostoru, prakticirala posebna pravila, kojima se autoriziralo direktno upravljanje i pojačan nadzor prostora i ljudi. Zbog toga se može tvrditi da je prostor koridora, kreiran od strane državnih institucija i agencija, bio isključivo proizveden birokratskom tehnologijom te je postojao samo kao birokratski upravljan prostor – odnosno, bez birokratskih upravljačkih tehnika on ne bi ni postojao.

Koridor je bio definiran kao privremeni tok koji je presijecao granice i teritorije nacionalnih država te je u stvari bio samo privremena formalizacija inače kontinuiranog transkontinentalnog kretanja ljudi balkanskom izbjegličkom rutom, koje nadilazi prostore suverenih nacija država.

U tom prostoru toka bila su djelomično i privremeno suspendirana prava ljudi koji su se zatekli u njemu, ili preciznije rečeno, za većinu ljudi pravni status bio je nejasan.

Kao što sam već naveo, u njemu se organizirano vodila briga za tijela (zdravlje, prehranu, fizičku patnju ljudi) i život grupa i pojedinaca koji su se tamo zatekli, a osim pružanja humanitarne pomoći, drugi cilj kreiranja koridora bilo je osiguravanje prostora u samom koridoru i oko koridora, ali i općenita uspostava reda. Red se uspostavio zatvaranjem (detention) i izdvajanjem migrantskih grupa od zajednice u koju dolaze; migrante se izdvojilo jer su predstavljali „nenormalan" višak koji remeti ustaljeni, normalni poredak. Njihovim se uklanjanjem poredak ponovo uspostavio i situacija se normalizirala. Na taj je način došlo do normalizacije stanja na nacionalnom teritoriju, čime se ta iznimna situacija ukrotila. Izravna posljedica izdvajanja ljudi u kretanju nije bila ponovno uspostavljanje homogenog, „normalnog" prostora nacije države na kojem pravni poredak jest na snazi, nego formiranje iznimnog prostora, koji je bio dio prostora tokova koji nadilazi prostor nacije države, u kojem taj poredak – u stvari – nije djelatan. Na taj se način stvorila situacija da na

teritoriju nacije države istovremeno postoje dva prostora i poretka: jedan u kojem su pravne norme na snazi i drugi u kojem one nisu djelatne, a prostor koji opstoji izvan zakona uvukao se na teritoriji i prostor nacije države čineći da na njezinu teritoriju zakoni istodobno i vrijede i ne vrijede.

U kontekstu rasprave o statusu suvereniteta nacije države u suvremenom globaliziranom društvu pojava humanitarnog izuzeća podsjeća na povratak suverenog prerogativa da suspendira zakon u izvanrednom stanju. Prije nekoliko godina napisao sam da je formiranjem humanitarnog koridora, biopolitičkom normalizacijom te birokratskom kontrolom iregularnih migrantskih kretanja došlo do potvrđivanja suvereniteta nacionalne države humanitarnim izuzećem. Pri tome se, još sam napisao, potvrdila moć države stvaranjem centralizirane autoritarne kontrole bez dugoročne odgovornosti za dodjeljivanjem prava. Štoviše, kontrola se potvrdila suspenzijom prava. Danas mislim da je humanitarno izuzeće znak slabljenja suvereniteta u globaliziranom svijetu jer je na teritoriju načelno suverene države njegovim uvođenjem došlo do formiranja dva paralelna poretka – jednog u kojem je pravni poredak na snazi i jednog u kojem nije. Na taj je način suverenitet nacionalne države (koji bi po definiciji trebao biti nedjeljiv) podijeljen, a virtualni prostor izvan pravnog poretka uvukao se u unutrašnjost teritorija nacije države dozvoljavajući da državne institucije i njihovi predstavnici djeluju na nezakonit način.[19]

Priliku da djeluju na nezakonit način državne su institucije i njihovi službenici iskoristili. Kako su detaljno opisale Hameršak i Pleše, dio koridora, preciznije kamp u Slavonskom Brodu, bio je mjesto nezakonite detencije migranata i mjesto u kojem su državni službenici koristili svoje diskrecijsko pravo da na arbitraran način, izvan nekakvih procedura propisanih zakonom, upravljaju zatvorenim ljudima („Zarobljeni u kretanju” 24–33).

5. Zaključak

Nakon prezentacije dvaju slučajeva posrnuća na primjeru Hrvatske moglo bi se postaviti pitanje o budućem životu suvereniteta u suvremenom svijetu. Je li suverenitet nacije države teorijska fikcija i predmet popularne imaginacije kojem moć zbog procesa globalizacije neumitno slabi? Ili je suverenitet nacije države zbog liberalne hegemonije SAD-a privremeno oslabio da bi se s porastom moći Rusije i Kine opet vratio kao ključni princip djelovanja u međunarodnim odnosima?

Na osnovu teorijskog okvira prezentiranog u ovome članku čini mi se da je nemoguće izvesti nekakav cjelovit i temeljit zaključak o sudbini suvereniteta u globaliziranom, postwestfalskom (ili možda ipak i dalje prvenstveno westfalskom) svjetskom poretku. Naime, umjesto da sam pokušao predstaviti nekakvu integralnu teoriju suvereniteta i momente njegove transformacije pod pritiskom procesa globalizacije, ja sam nastojao definirati znakove slabljenja ili, kako sam u naslovu naveo, posrnuća suvereniteta. Svrha tog teorijskog pothvata bila je stvaranje uvjeta za uspješnije prepoznavanje posrnuća suvereniteta u aktualnim praksama i politikama koje zainteresirani građani i znanstvenici mogu primijetiti u svojoj neposrednoj i daljnjoj okolini.

Svejedno, iako u tekstu nisu prezentirane teorije suvereniteta i pripadajućeg westfalskog poretka, neka pitanja i zaključke nemoguće je, čini se, izbjeći. Čitajući dijelove teksta o znakovima posrnuća suvereniteta i utjecaju posrnuća na politički život suverene zajednice, može se steći dojam koji se suprotstavlja uobičajenoj intuiciji. Jer ako se suverenitet povezuje s predodžbom o neprikosnovenoj vlasti jedne zajednice, nacije, i pripadajuće države nad nekim teritorijem, onda bi slabljenje suvereniteta upućivalo na slabljenje vlasti i određenu redukciju moći državnog aparata. Suprotno toj intuiciji u članku sam pokazao da s erozijom suvereniteta državna vlast ne reducira svoje djelovanje, a nadzor državnih institucija zaduženih za sigurnost građana ne umanjuje se. Štoviše, ako se uzmu u obzir prevladavajući granični režimi državnih i naddržavnih institucija, može se zaključiti da se prostori u kojim se prakticiraju granične kontrole šire proizvodeći neželjene posljedice po pravni poredak država na kojima se prakticiraju. Njihovo prostorno širenje i pretvaranje u granične zone (granične teritorije) navodi na zaključak da se područje djelovanja suverenih prerogativa i pripadajuća pravna neizvjesnost širi i stapa s prostorom na kojem je pravni poredak nominalno na snazi. U tim graničnim zonama, koje se pojavljuju i nestaju, djelovanjem državnih institucija, u prvom redu policije koja aktualizira suvereni decizionizam, proizvodi se stanje pravne neizvjesnosti. Na taj se način povećava društvena moć policije i izvršne vlasti, ali i postaje vjerojatnije izvanzakonsko i kriminalno djelovanje policije i države. Također sam pokazao da se dio tih suverenih prerogativa simbolički i stvarno prebacuje na građane, čime se stvaraju uvjeti da sve veći broj ljudi osjeća da može preuzeti ulogu policije i vojske. Ovi uvidi navode na zaključak da usporedo s erozijom suvereniteta u stvari raste moć države, tj. njezinih institucija zaduženih za sigurnost te izvršne vlasti koja se pomalo otima zakonskim ograničenjima.

Na početku zaključka istaknuo sam da se u tekstu nisam detaljnije bavio teorijskom konceptualizacijom suvereniteta te principima i procesima koji uzrokuju njegovu eroziju. No na nekoliko sam mjesta ipak u argumentaciju morao uvesti ključne principe koji su određenim situacijama poslužili za legitimaciju djelovanja čiji je učinak bio slabljenje suvereniteta. U dijelu teksta u kojem sam opisivao fenomen demokratizacije nasilja u Hrvatskoj zaključio sam da je princip etničkog identiteta nadjačao suverenitet države, a koji je nositelj teritorijalnog integriteta i pravnog poretka. Kako sam pokazao, usporedo sa suverenim državnim poretkom, zaobilazeći ga, tada se kreirao etnički poredak koji se pozivao na mistično, nevidljivo jedinstvo etnosa, koje se može širiti bez obzira na državnim granicama definiran teritoriji i pripadajući pravni poredak.[20] Na taj je način mistična sila etničke pripadnosti zarobila i zaposjela suverenu državu. Također se može naslutiti da princip života (života po sebi), čije je očuvanje cilj humanitarne intervencije, može posljedično dovesti do slabljenja suvereniteta države ako se postavi kao isključiva svrha djelovanja državnih institucija. Taj zaključak ne mora biti neobičan s obzirom na to da je princip života, koji je u podlozi humanitarnih intervencija, po svojoj prirodi univerzalan, potencijalno bezgraničan i neosjetljiv na podjelu na unutarnji i vanjski prostor. Ako ga tako definiramo, on nadilazi partikularne političke entitete, kao što su nacije, i prostorna ograničenja u formi državnih granica.

Kao što sam napomenuo, ovi i neki drugi zaključci nadilaze teorijske okvire izložene u članku, pa se čini mudrim završiti otvorenim pitanjem o sudbini suvereniteta u sadašnjoj formi.

Bibliografija

Arendt, Hannah. Izvori totalitarizma. Disput, 2015.

Bachellerie, Sarah. „Chasing Down Foreigners at the French-Italian Border (Hautes-Alpes) as a Matter of Social and Racial Policing.” Journal of Alpine Research, sv. 108, br. 2, 2020. OpenEdition Journals, doi.org/10.4000/rga.7248.

Bačić, Mašenjka. „Deložacije devedesetih: kako je sve počelo.” STav!, siječanj 2016., stav.cenzura.hr/delozacije-iz-devedesetih-kako-je-sve-pocelo/. Pristupljeno 5. travnja 2022.

Bogdanović, Miroslav. Osobna sjećanja na ratove i druge oblike političko nasilja od 1941. do danas , 2010., www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/miro-bogdanovic/.

Brown, Wendy. Walled States. Waning Sovereignty. Zone Books, 2010.

Castells, Manuel. Moć identiteta. Golden marketing, 2002.

Derifaj, Danka, i Karla Vidović. „Potraga u posjedu ekskluzivnih snimki: iživljavaju se na migrantima, mlate ih palicama i tjeraju ih Hrvatske." RTL, 6. listopada 2021., danas.hr/potraga/video-potraga-u-posjedu-ekskluzivnih-snimki-izivljavaju-se-na-migrantima-mlate-ih-palicama-i-tjeraju-iz-hrvatske-d278725a-b9f4-11ec-85d9-0242ac120064. Pristupljeno 5. travnja 2022.

Dragojević, Mila. Identiteti u ratu. Civilne žrtve u komparativnoj perspektivi. Srednja Europa, 2020.

Falk, Richard A. The World Order: America's Imperial Geopolitics. Routledge, 2004.

Hameršak, Marijana. „Iregularizirane migracije." e-ERIM, e-erim.ief.hr/pojam/iregularizirane-migracije.

Hameršak, Marijana., i Iva Pleše. „Zarobljeni u kretanju: o hrvatskoj dionici balkanskog koridora." Kamp, koridor, granica. Studije izbjeglištva u suvremenom hrvatskom kontekstu, uredile Marijana Hameršak i Emina Bužinkić, Institut za etnologiju i folkloristiku, Centar za mirovne studije, Fakultet političkih znanosti – Centar za istraživanje etničnosti, državljanstva i migracija, 2017., str. 9–39.

Hameršak, Marijana. „Zimski prihvatno-tranzitni centar Republike Hrvatske." Kamp, koridor, granica. Studije izbjeglištva u suvremenom hrvatskom kontekstu, uredile Marijana Hameršak i Emina Bužinkić, Institut za etnologiju i folkloristiku, Centar za mirovne studije, Fakultet političkih znanosti – Centar za istraživanje etničnosti, državljanstva i migracija, 2017., str. 102–32.

Ikenberry, John. After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars. Princeton University Press, 2001.

Jović, Dejan. Rat i mit. Politika identiteta u suvremenoj Hrvatskoj. Fraktura, 2017.

Jurišin, Pero. „Splitske olovne godine." Nedjeljna Dalmacija, listopad 2001., arhiv.slobodnadalmacija.hr/nedjeljna/20011012/.

Kohn, Hans. The Idea of Nationalism. A Study in its Origins and Background. Macmillan Publishers, 1961.

Majić, Tonči. Osobna sjećanja na ratove i druge oblike političko nasilja od 1941. do danas, 2010., www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/tonci-majic/.

Malešević, Siniša. Sociologija rata i nasilja. Jesenski i Turk, 2011.

Marinković, Ernest. „Kristallnacht – Zadar 1991." Novosti 535, ožujak 2010., arhiva.portalnovosti.com/2010/03/kristallnacht-%E2%80%93-zadar-1991/.

Mearsheimer, John. The Great Delusion. Liberal Dreams and International Realities. Yale University Press, 2018.

Murphy, Michael P.A. „The Double articulation of sovereign Bordering: Spaces of Exception, Sovereign Vulnerability, and Agamben's Schmitt/Foucault Synthesis." Journal of Borderland Studies, sv. 36, br. 4, 2021., str. 599–615.

Petrović, Duško. „Humanitarno izuzeće. Normalizacije suspenzije prava u kampu i koridoru." Kamp, koridor, granica. Studije izbjeglištva u suvremenom hrvatskom kontekstu, uredile Marijana Hameršak i Emina Bužinkić, Institut za etnologiju i folkloristiku, Centar za mirovne studije, Fakultet političkih znanosti – Centar za istraživanje etničnosti, državljanstva i migracija, 2017., str. 41–58.

Petrović, Duško. Izbjeglištvo u suvremenom svijetu. Naklada Ljevak, 2016.

Petrović, Duško. „Vrijeme bezakonja: demokratizacija nasilja u kontekstu raspada Jugoslavije." Devedesete. Kratki rezovi, uredili Orlanda Obad i Petar Bagarić, Institut za etnologiju i folkloristiku i Jesenski i Turk, 2020., str. 117–43.

Ribarević, Luka. Hobbesov moment: rađanje države. Disput, 2016.

Salter, Mark B. „When the Exception becomes the Rule: Borders, Sovereignty, and Citizenship." Citizenship Studies, sv. 12, br. 4, 2008., str. 365–80.

Sekulić, Duško. „Građanski i etnički identitet. Slučaj Hrvatske." Politička misao, sv. 40, br. 2, 2003., str. 140–66.

Smith, Anthony D. National Identity. University of Nevada Press, 1991.

Župarić-Iljić, Drago, i Marko Valenta. „Opportunistic Humanitarianism and Securitization Discomfort Along the Balkan Corridor: The Croatian Experience." Refugee Protection and Civil Society in

Europe, uredili Margit Feischmidt, Ludger Pries i Celine Cantat, Palgrave Macmillan, 2019., str. 129–60.

[1] Ovaj rad financirala je Hrvatska zaklada za znanost projektom Europski režim iregulariziranih migracija na periferiji EU: od etnografije do pojmovnika (IP – 2019 – 04 – 6642).

[2] Iregularne migracije mogu se definirati „kao izvanjske u odnosu na uspostavljeni poredak, odnosno kao, riječima pojmovnika Europske komisije, migracije koje se realiziraju 'izvan regulatornih normi država pošiljateljica, tranzita ili prijema'" („irregular migration" cit. u Hameršak, „Iregularizirane migracije"). Budući da je stanje iregularnosti proizvedeno različitim procesima iregularizacije, u literaturi se uvodi pojam iregulariziranih migracija kako bi se naglasilo da iregularne migracije nisu društveno, kulturalno i politički neutralan pojam svodiv isključivo na zakonski status nečijeg boravka i prelaska granice (Hameršak, „Iregularizirane migracije").

[3] Na pitanje o naravi tog postwestfalskog poretka teško je pronaći jasan i nedvosmislen odgovor. Prije petnaestak godina Richard Falk konstatirao je da je to poredak koji u stvari još-nije (not yet) zaživio, dok istovremeno prijašnji westfalski, iako normativno postoji, realno nije više djelatan. U tom je smislu postwestfalski poredak onda nekakav prijelazni oblik, tendencija, koja potkopava stari westfalski poredak, i koja se tek treba formirati i kristalizirati u nekakav novi oblik. Reći će Falk, westfalski međunarodni poredak više ne generira povjerenje i ne predstavlja krajnji horizont koji usmjerava djelovanje, dok su, istovremeno, nastupajući procesi opisani terminima – npr. globalizirani – još uvijek nedovoljno strukturirani.Kako bih čitateljima ipak malo bolje razjasnio osnovne tendencije utjelovljene u postwestfalskom poretku, ukratko ću, slijedeći Falka (2–24), opisati osnovne značajke westfalskog poretka.Na idejnoj razini westfalski poredak strukturiran je i bazira se na međudjelovanju suverenih država. Važno je naglasiti da su suverene države teritorijalno ograničeni politički akteri. Na normativnoj razini sve države članice tog poretka pravno su jednake te posjeduju suvereni imunitet. To, između ostalog, podrazumijeva izvjesnu autonomiju, nepovredivost teritorija i pravnu zaštitu od nezakonite strane intervencije. Po ovome tumačenju westfalskim svjetskim poretkom dominiraju odnosi među suverenim državama, a pitanja izbora političke ideologije, osiguranja javnog reda i mira te poštivanja ljudskih prava prepuštena su na upravljanje samim državama članicama. Normativni sustav westfalskog poretka propisuje da su sve suverene države, sa svojom teritorijalnom jurisdikcijom, pred međunarodnim zakonom jednake. Države su pravno jednake, a u stvarnim geopolitičkim odnosima – u stvari – nejednake.

Tako westfalski poredak u sebi sadrži nepomirljivu kontradikciju između logike jednakosti sadržane u načelima međunarodnog prava i logike nejednakosti u realnim geopolitičkim odnosima. Iz tog razloga njime upravljaju velike sile, koje ostvaruju geopolitičku kontrolu, ali i osiguravaju proizvodnju globalnih javnih dobara koje dijele svi narodi svijeta. Falk navodi da ovako strukturirani međunarodni poredak ostvaruje svoj normativni potencijal kada je vladavina na unutardržavnoj razini posvećena osiguranju kulturalnih, političkih i socijalnih prava, i kada na globalnoj razini dominantne države promoviraju i proizvode globalna javna dobra.Nekoliko je globalnih aktera i procesa koji narušavaju osnovnu strukturalnu jedinicu i vjerodostojnost westfalskog poretka – suverenitet države – te mijenjaju horizonte političke imaginacije koji su do sada bili u najvećoj mjeri vezani za državu. Suvereni autoritet države nad određenim teritorijem narušavaju akteri ekonomske globalizacije, multinacionalne korporacije i banke, koji djeluju na transnacionalnom, „svjetskom" tržištu; regionalna multinacionalna politička udruženja, poput EU-a; transkontinentalna iregularizirana kretanja migranata; transnacionalne, mrežno organizirane, terorističke grupe; transnacionalni religijski kulturalni i politički pokreti; transnacionalne organizacije civilnog društva; planetarne klimatske promjene, i možda najvažnije – globalna hegemonija SAD-a, koji je nakon propasti Sovjetskog Saveza ostao jedina globalna supersila provodeći liberalnu hegemoniju.Sumirajući navedeno, čini se da logika funkcioniranja navedenih aktera ne podržava ideal-tipsku strukturu westfalskog poretka – trijumvirat suverenitet, država, teritoriji – jer prostorno djelovanje tih aktera nije ograničeno državnim teritorijem niti ima za cilj da učvrsti suverenu vlast nad nekim određenim teritorijem. No po jednom tumačenju, najvažniji akter u proizvodnji globalne krize westfalskog poretka jest SAD, koji je nakon Drugog svjetskog rata kreirao liberalni međunarodni poredak (Ikenberry), koji je nakon propasti SSSR-a ostvario globalnu hegemoniju. John Mearsheimer naziva taj poredak liberalnom hegemonijom, smatrajući da je oživljavanjem Rusije i usponom Kine liberalna hegemonija završena te da se ponovo vraćamo na westfalski poredak i politiku velikih sila u multipolarnom svjetskom poretku. Ako se pokaže da je Mearsheimerova interpretacija točna, to bi onda moglo značiti da je kriza koncepta suvereniteta završena i da, u duhu westfalskog poretka, nacije države i velike sile ponovo postaju ključni akteri u međunarodnoj politici. S druge strane, stvaranje novog multipolarnog svjetskog poretka ne mora nužno uključivati oživljavanje suvereniteta nacije države. Jer moguće je da će povratak

multipolarnom svijetu u stvari proizvesti novo natjecanje nekoliko konkurentskih geopolitičkih (neoimperijalnih) blokova.

[4] U literaturi često se navodi primjer parapolicijske organizacije Minuteman iz SAD-a, koja patrolira na granici SAD-a i Meksika. Organizacija je čak vlastitim snagama izgradila dio ograde koji odvaja ove dvije države (Brown 85).

[5] Navedeno umnožavanje granica i njihovo teritorijalno širenje navodi na ponovno promišljanje odnosa između suvereniteta, prostora i zakona. Jer kako je Mark Salter uvjerljivo argumentirao, granice modernih država mjesta su trajnog izvanrednog stanja u kojima se suverenitet nanovo performativno potvrđuje. U tom pogledu granice su liminalni prostori, pragovi, na kojim suverena vlast kontinuirano provjerava statuse i identitete, ne samo stranaca, nego i vlastitih građana, te opetovano potvrđuje ili uskraćuje pravo boravka i pripadanje političkoj zajednici. Pravo boravka i pripadanja potvrđuje predstavnik države, službenik, tek nakon što utvrdi identitet osobe na granici. Iz tog razloga na granici se identitet i status svake osobe privremeno suspendira da bi ga predstavnik suverena ponovo oživio svojom odlukom, koja je diskrecijsko pravo službenika koji njome nanovo aktualizira suvereni decizionizam.

[6] Na primjer, jedan takav slučaj širenja graničnih kontrola izvan zakonom propisanog prostora dogodio se 2017. godine u Alpama na francusko-talijanskoj granici, kada je jedan dio francuskog teritorija pretvoren u graničnu zonu u kojoj su se djelatno provodile policijske kontrole do 2019. godine (Bachellerie 2).

[7] Za primjer jednog takvog širenja suverenih prerogative s jedinica granične policije na druge policijske jedinice javnost u Hrvatskoj i Europi mogla je saznati u studenom 2021. godine nakon javne objave snimaka nasilnog protjerivanja migranata s teritorija Hrvatske prema teritoriju Bosne i Hercegovine. Nakon što je filmskom kamerom ranije te godine snimljen i kasnije u studenom objavljen slučaj nezakonitog nasilnog protjerivanja migranata s teritorija RH, javnost je mogla saznati da protjerivanje nije provela redovna postrojba granične policije, nego policijska jedinica interventne policije čiji pripadnici u to vrijeme nisu nosili službene oznake postrojbe na svojim odorama (Derifaj i Vidović).

[8] Ranije spomenute javno objavljene snimke nasilnog protjerivanja migranata s teritorija RH u ljeto 2021. godine prikazuju maskirane osobe u policijskim odorama bez službenih oznaka kako tuku i tjeraju migrante prema teritoriju BiH. U ovom zabilježenom slučaju policijska postrojba, budući da djeluje nezakonito, skriva svoj službeni identitet i u stvari djeluje kao parapolicijska, kriminalna grupa. Iako se može činiti da protjerivanjem migranata policija čuva i potvrđuje suverenitet teritorija RH, skrivanjem identiteta policijski postrojbi, tj. službenih državnih predstavnika, državni suverenitet u stvari se narušava (Derifaj i Vidović).

[9] Moderna država i njezin suverenitet ne mogu se poistovjetiti ni s njezinim predstavnikom, suverenom, ni s njezinim tvorcima, podanicima (Ribarević 172).

[10] Detaljnija analiza odnosa izvanrednog stanja, granice i ranjivosti suverene zajednice može se pročitati, na primjer, u članku Michaela Murphyja.

[11] „Za državu kao osobu konstitutivni su i ovlast dobivena od podanika i volja suverena. Država se stoga ne može poistovjetiti ni sa suverenom ni s cjelinom podanika … Država se tada otkriva kao zasebna osoba čija je osobnost dvostruko impersonalna: kao aparat vlasti država se istovremeno razlikuje i od svojih tvoraca i od svog predstavnika. I nasuprot njima čini istinsko mjesto suverenosti” (Ribarević 171–172).

[12] U literaturi često se navodi primjer parapolicijske organizacije Minuteman iz SAD-a, koja patrolira na granici SAD-a i Meksika.

[13] Ovdje je riječ o primordijalno shvaćenom etničkom identitetu, koji je određen idejom o zajedničkog porijeklu, mitu o zajedničkim precima (Smith) i dominantno se, kako se vjeruje, prenosi i zadobiva rođenjem te postoji neovisno o državno-pravnom institucionalnom i teritorijalnom uređenju, kao i javnom djelovanju. Važno je napomenuti da je u vrijeme raspada Jugoslavije, u ovdje analiziranim zajednicama, tako definiran identitet postao primarni (dominantan) legitimacijski princip političkih zajednica u nastajanju. Drugim riječima, došlo je do politizacije etničkog identiteta i fiksiranja (etničkih) granica preko odnosa neprijateljstva. S druge pak strane, važno je istaknuti da primordijalno definiran etnički identitet nije nastao ex nihilo, nego je bio dominantan u prvoj kao i u drugoj Jugoslaviji (Sekulić) i bio je posljedicom razvoja nacionalističkih pokreta krajem 19. stoljeća.Hans Kohn taj tip etničkog nacionalizma naziva „istočnim” nacionalizmom, a Hannah

Arendt plemenskim. Oba autora ističu da se taj tip nacionalizma razvio kod srednjoeuropskih i istočnoeuropskih nacija bez države, kao kulturni i politički pokret „protiv države", koji je težio mijenjanju postojećih državnih granica (tadašnjih carstava) u skladu s etničkim razlikama. Zbog uvjeta nastanka tako shvaćen etnički identitet nije se nužno vezao za državno-pravni okvir, nego je mogao postojati usporedo, tako je netko npr. mogao biti podanik (državljanin) Austro-Ugarske i etnički Srbin (Sekulić). Sekulić upozorava da iako je Kohnova povijesna i prostorna argumentacija neprecizna, njegovu podjelu možemo tretirati kao korisno, ideal-tipsko razlikovanje. Arendt ističe da taj tip nacionalizma karakterizira „proširena plemenska svijest", koja ujedinjuje ljude sličnog etničko porijekla i to bez obzira na javna i konkretna povijesna postignuća ili pak politički definiran teritoriji (222). Taj se tip nacionalizma mogao pozivati na misteriozne, „nevidljive" odlike „duše" ili „tijela", npr. u ovdje analiziranim slučajevima, nekakvo nevidljivo, a moćno „hrvatstvo" ili „srpstvo", koje nije plod javnog djelovanja već prožima privatan život, osobnost, „dušu" pojedinca, i stoga je „usredotočen na samu dušu pojedinca koja se smatra utjelovljenjem općih kvaliteta nacije" (Arendt 222). Zbog, jednim dijelom „nevidljivog" karaktera etničke supstance, granice etničkih teritorija često je teško jasno i nedvosmisleno omeđiti, a identitete ljudi moguće je arbitrarno (re)interpretirati. Iz tog je razloga interpretacija etničkog identiteta, premda ga se predstavlja objektivnim i prirodnim, podložna arbitrarnim procjenama i krajnjem voluntarizmu.

[14] Usp. Jović: „Stvorena je situacija kaosa i anarhije, koja je u jugoslavenskom slučaju bila višeslojna i duboka. U tom se kaosu raspala ne samo Jugoslavija kao država i politička zajednica, nego i njene republike, a potom i regije, općine, pa čak i neka mjesta (npr. Mostar, Sarajevo), obitelji i individualni životi" (44).

[15] Osim već navedenog uništavanja vlasništva i sredstava za rad zabilježeno je i zakonski neutemeljeno davanje otkaza u državnim tvrtkama kao i u nizu državnih institucija: općinama, sudovima i policiji; nasilno nelegalno i „polulegalno" deložiranje građana koji su bili korisnici stanova iz fonda Jugoslavenske narodne armije; nezakonito privođenje i zatvaranje civila srpske nacionalnosti od strane civilne i vojne policije; etnički motivirana ubojstva (Bačić; Jurišin).

[16] Usporedbe radi, u svibnju iste godine, točnije 2. svibnja, u Zadru je, nakon pogibije policajca Franka Lisice u sukobu s postrojbama pobunjenih Srba kod sela Polača, nekoliko stotina mještana sela Bibinje i građana Zadra naoružanih palicama i šipkama demoliralo i uništilo oko stotinu

trgovačkih i ugostiteljskih objekata u vlasništvu Srba ili kompanija iz Srbije. Objekti su uništeni, a trgovačke radnje opljačkane. Organi reda, prije svega policija, nisu učinili dovoljno da zaustave destruktivno djelovanje velikog broja ljudi niti su štitili objekte od pljačke. Kasnije nitko nije odgovarao za počinjenu štetu (Marinković).

[17] Intervju s kazivačem napravio sam 2017. godine. Sugovornik i danas živi u Splitu.

[18] Ovdje se pod terminom balkanska ruta podrazumijeva transkontinentalni kopneni put kojim grupe i pojedinci migriraju iz smjera Bliskog istoka prema prostorima srednje i zapadne Europe (Župarić-Iljić i Valenta 152).

[19] Na eroziju suvereniteta upućuje činjenica da tadašnje kretanje ljudi balkanskom rutom nije zaustavljeno nego je, za većinu onih koji su se našli u koridoru, bilo ubrzano i de facto odobreno.

[20] Primjeri da etnička raznolikost na teritoriju jedne države i dalje „potkopava“ teritorijalni suverenitet su brojni. Na europskom kontinentu barem je nekoliko multietničkih država koje nisu do kraja utvrdile vlastiti suverenitet. Površnom poznavatelju političkih prilika poznat je primjer Bosne i Hercegovine u kojoj odnos etničkih identiteta i suverenosti države nije razriješen. Također, dok ovo pišem početkom ožujka 2022. traje vojna agresija Ruske Federacije na Ukrajinu koja bi mogla rezultirati aneksijom jednog većeg dijela državnog teritorija i poništavanjem dijela teritorijalnog suvereniteta Ukrajine.

Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License